

پیامدهای اجتماعی جنگ جهانی دوم در کرمانشاه (سالهای ۱۳۲۶ - ۱۳۲۰ ش.)

پروانه قاسمیان^۱

چکیده

اندک مدتی پس از آغاز جنگ جهانی دوم، حمله آلمان به روسیه، متفقین را در انتخاب ایران برای رساندن تجهیزات و کمک‌های لازم به روسیه مصمم کرد. اگر چه دولت ایران سیاست بی‌طرفی برگزید، اما گرفتار جنگ و اشغال شد و اشغالگران شهرهایی مانند کرمانشاه را پایگاه نظامی خود قرار دادند.

حضور قوای نظامی بیگانه به ویژه انگلیس، مشکلاتی در زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی به بار آورد و سوءمدیریت برخی کارگزاران محلی و مرکزی، زندگی مردم را سخت به دشواری افکند: کمبود غذا و دارو، خواروبار، گرسنگی، بیکاری، دزدی و شرارت. در این پژوهش کوشش شده است تا پیامدهای اجتماعی جنگ بین‌الملل دوم در کرمانشاه، با مطالعه اسناد، روزنامه‌ها و برخی منابع دیگر بررسی شود.

• واژگان کلیدی

جنگ جهانی دوم، کرمانشاه، پیامدهای اجتماعی

مقدمه

جاه‌طلبی‌های هیتلر در جنگ جهانی دوم و حمله به شوروی موجب وحشت جبهه متفقین گردید که به دنبال آن ایران برای کمک به شوروی مورد اشغال نظامی قرار گرفت. موقعیت استراتژیک کرمانشاه موجب شد که این شهر یکی از گزینه‌های انتخابی متفقین باشد و این انتخاب بحران‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی گسترده‌ای را ایجاد کرد. در پی آن، بستر مناسبی برای سودجویی و بهره‌کشی کارگزاران داخلی به وجود آمد که نتیجه‌اش چیزی جز ستم بر مردم و نارضایتی آنها از شرایط پدید آمده نبود. نمونه‌هایی از این نارضایتی‌ها مشکلاتی چون ضبط اموال و یا املاک شهروندان به وسیله قوای بیگانه و برخی از کارمندان و کارگزاران دولتی، کمبود نان و آذوقه و اخذ مالیات‌های سنگین و غیرمعمول توسط حکومت بود.

اوضاع حاکم بر کرمانشاه و فعالیت‌های احزابی مانند حزب توده، تا حدودی مردم را متوجه حقوق حقه خویش ساخت؛ به طوری که همواره با ابراز تنفر و بیزاری نسبت به حضور بیگانگان و عناصر دست نشانده‌شان پس از جنگ- دو سال پس از خاتمه جنگ که مورد مطالعه مقاله حاضران- نیز به این شرایط واکنش نشان می‌دادند.

اوضاع اجتماعی کرمانشاه در طول جنگ جهانی دوم، تاکنون مورد بررسی قرار نگرفته است و این امر، مهم‌ترین مسئله برای پژوهش حاضر در نظر گرفته شد تا با تکیه بر اسناد آرشیو کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی،

آرشیو وزارت امور خارجه و روزنامه‌های محلی موجود، کار بررسی و پژوهش به عنوان نخستین قدم در حوزه تاریخ محلی کرمانشاه آغاز شد.

جنگ جهانی دوم و ورود متفقین به ایران

مقارن جنگ جهانی دوم، دولت وقت ایران، روابط بازرگانی گسترده‌ای با آلمان برقرار کرده بود و این کشور نقش تعیین‌کننده‌ای در طرح‌های صنعتی دوره رضا شاه داشت (مهدوی، ۱۳۷۵: ۳۹۷). اگر دولت‌های محور (آلمان، ایتالیا و ژاپن) موفق می‌شدند منابع نفتی ایران را تصرف کنند، نیازهای نفتی خود را تأمین نموده و از سوی دیگر، دست متفقین را از یکی از منابع اصلی تولید نفت در خاورمیانه کوتاه می‌کردند. از سوی دیگر، برای ارسال کمک از راه ایران به روسیه، وسایل نقلیه ایران به نفت وابسته بود و منابع نفتی ایران نیز کمابیش به آسانی و بدون نیاز به وسایل حمل و نقل و مشکلات ناشی از آن قابل بهره‌برداری بود و مهم‌تر از همه اینکه نفت ایران در تولید، بازاریابی و فروش اساساً در دست انگلیس بود (الهی، ۱۳۶۱: ۲۰۵). همچنین ایران خط ارتباطی مهم میان شوروی و متحدین آن به شمار می‌رفت (همان: ۱۷۳). بنابراین، در ۱۴ ژوئن ۱۹۴۱ م. وزیر مختار انگلیس از علی منصور خواست تا فوراً $\frac{4}{5}$ آلمانی‌های شاغل در ایران را اخراج کند (ذوقی، ۱۳۶۷: ۳۲). با این همه، ایران اگر چه بی‌طرفی خود را تا سال ۱۹۴۱ م. حفظ کرد، اما متفقین سرانجام به خاک کشور هجوم آوردند (همان: ۲۸).

تأسیس پایگاه در کرمانشاه

در شهریور ۱۳۲۰ش. ستونی از نیروهای انگلیسی، خانقین را به سوی گیلانغرب ترک کردند. این ستون در حومه شرقی گیلانغرب با مقاومت روبه‌رو شد، اما در چهارم شهریور مقاومت فرو ریخت. در پنجم شهریور شاه‌آباد با وجود راه‌بندان بر سر راه انگلیسی‌ها اشغال شد و در همان روز پیشروی‌هایی صورت گرفت (تبرائیان، ۱۳۷۱: ۱۷۷). قصد قوای انگلستان این بود که کرمانشاه را به منظور حفاظت از پالایشگاه و کارخانه حلبی پرکنی (همان) و نیز به عنوان واسطه ارتباط با پایتخت اشغال کنند (همان: ۶۷). استقرار انگلیسی‌ها در کرمانشاه دولت ایران را به واکنش واداشت و از پایتخت نیروهایی برای ایجاد استحکاماتی به اهواز و کرمانشاه اعزام شدند (سلطانی، ۱۳۷۳: ۹۰۰). سرانجام در غرب کرمانشاه، نماینده ایران با نماینده انگلیس دیدار کرد تا او را به ترک مخاصمه از سوی دو طرف دعوت کند. در نهایت، با پذیرش شرایط انگلیس، ایرانیان کرمانشاه را ظرف چهار روز تخلیه کردند (همان، ۹۰۸).

از آن سوی، در ساعت ۱۰:۳۰ روز پنج‌شنبه ۶ شهریور انگلیسی‌ها وارد کرمانشاه شدند و فرمانده سپاه غرب به دستور آنها کرمانشاه را از نیروهای نظامی تخلیه کرد (افشار، ۱۳۸۱: ۹۰۹). یک ستون از نیروهای شوروی هم، در ۱۴۰ کیلومتری کرمانشاه، به صحنه وارد شدند و پس از نخستین تماس میان شوروی و انگلیس در این شهر، زمینه همکاری میان آنان فراهم شد (تبرائیان، ۱۳۷۱: ۱۷۸).

اشغال و تصاحب مؤسسات و منابع ایران

دولت ایران برای تأمین اهداف متفقین در جنگ، ناگزیر بود ابزار و وسایل مورد نیاز آنها را مهیا کند: خطوط ارتباطی شامل راه آهن و جاده شوسه، وسایل حمل و نقل، نفت، اسلحه و مهمات، کارخانجات و مؤسسات نظامی، مواد صنعتی و محصول کارخانجات غیرنظامی، امور مالی، خوار و بار، مؤسسات بندری و هوایی و انبارها، اماکن دولتی و ملی، خطوط تلفن و تلگراف و دستگاه‌های بی سیم و رادیو، اشجار جنگلی، حفظ امنیت خطوط مهم ارتباطی به ضمیمه مساعی شهربانی، تأمین متخصص و مهندس و کارمند و راننده و کارگر (خان ملک، ۱۳۲۴: ۱۵۸). متفقین نیز با شتاب تمام در مناطق اشغال شده در ایران برنامه‌های خود را پیش می‌بردند.

هر چند مستشار سیاسی نیروی انگلیسی کرمانشاه در نامه‌ای محرمانه از عدم مداخله در امور داخلی ایران سخن به میان آورد (روزنامه رهبر، ۱۳۲۴ ش. ۶۲۴: ۴)، اما دست کم در این منطقه تصرف و کنترل ادارات، راه‌ها و املاک و اموال دولتی و غیردولتی بدون ملاحظه صورت می‌گرفت. مثلاً اداره راه شوسه کرمانشاه گزارش داد: در ۱۷ شهریور ۱۳۲۰ عده‌ای از نفرات ارتش انگلیس مواد سوزایی همچون چاشنی، دینامیت و باروت را از انبار اداره خارج کردند^۱. علاوه بر این، زمین‌های مجاور سیلوی اداره اجاره املاک را نیز در دست گرفتند^۲ و

۱. آرشیو مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، مکاتبه سجادی وزیر راه به وزارت امور خارجه، ش ۱۶، ۱۳۲۰/۷/۱۷ (۱۶-۳۱-۴۱-۱۳۲۰ ش.)

۲. همان: مکاتبه وزارت کشور به وزارت امور خارجه، ش ۱، ۱۳۲۰/۱۰/۸ (۱-۱۲-۱۲۴-۱۳۲۱ ش.)

زمین‌های زراعی موقوفه را به جاده و فرودگاه تبدیل کردند^۱ و با اشغال بنگاه کشاورزی شهرستان شاه آباد خسارات سنگینی به کشاورزی منطقه وارد آوردند^۲.

املاک خصوصی اگر چه خریداری شد^۳، اما از آنجا که بخشی از اراضی در مالکیت عشایر قرار داشت. برخورد میان انگلیسی‌ها و عشایر اجتناب‌ناپذیر بود (سلطانی، ۱۳۷۲: ۴۴۸). انگلیسی‌ها در این برخورد، با اتخاذ سیاستی دو گانه، در حالی که وطن‌خواهان را دستگیر می‌کردند، میان افراد ایلات تفرقه می‌افکندند (همان، ۶۰۹ و ۹۴۷) و برای برقراری امنیت، گاهی ناچار بودند از اختلافات معمول میان حکومت مرکزی و عشایر بکاهند (عظیمی، ۱۳۷۲: ۶۰).

نیازفوری به تلگراف، انگلیسی‌ها را بر آن داشت تا بدون اجازه و مشورت با وزارت پست و تلگراف ایران، ضمن تعمیر خطوط تلگراف که در جریان ورود قوای متفق به ایران تخریب شده بود، خطوط بی‌سیم تهران و فرودگاه کرمانشاه را برقرار کنند^۴.

آشفتگی عمومی در کرمانشاه تنها به سبب حضور نیروهای بیگانه نبود، بلکه بخشی از آن به شکلی سازمان یافته به رفتارهای عناصر دولتی مربوط

۱. همان: مکاتبه وزارت فرهنگ به وزارت امور خارجه، ش ۱، ۱۳۲۱/۱۰/۲۱ (۱-۵۶۹-۳۹-۱۳۲۱ ش).

۲. همان: یادداشت وزارت امور خارجه به سفیر پادشاه انگلستان، ش ۵، ۱۳۲۱/۲/۸ (۵-۱۶۷-۳۹-۱۳۲۱ ش).

۳. آرشیو کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، عریضه یکی از اهالی کرد به مجلس شورای ملی ش ۱۳۲۰/۹/۲، ۳۳۵۳۷.

۴. آرشیو مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، مکاتبه رییس اداره اول سیاسی با وزارت امور خارجه (۲۳-۳۱-۴۱-۱۳۲۰ ش).

می‌شد. نظامیان، املاک مردم را به میدان مشق و سربازخانه تبدیل می‌کردند^۱، یا آنها را به فروش زمین با قیمت پایین وامی‌داشتند^۲. مأموران قسمت‌های مختلف دولتی، مردم را گاهی به جرم احتکار و گاهی به بهانه احتکار محصولات کشاورزی^۳، پول نقد^۴ و آهن آلات^۵، جریمه می‌کردند و زمین‌هایی را که در دوره رضاشاه غصب شده بود، به صاحبان اصلی پس نمی‌دادند^۶. هم زمان، اداره گمرک در مرزهای استان، اموال نقدی و غیرنقدی افراد را^۷ به اتهام قاچاق، مصادره و ضبط می‌کرد^۸.

اداره اوقاف نیز همچون اداره گمرک به املاک مردم دست درازی می‌کرد و درآمد آن به جای مصرف شدن در امور تحصیلی دانش‌آموزان بی‌بضاعت، خرج هزینه‌های بیهوده و شخصی می‌شد (روزنامه کرمانشاه، ۱۳۲۰ ش، ۱۵۸۹: ۱).
عشایر کرمانشاه که یک بار در دوره پهلوی اول بخشی از اموال‌شان را از دست داده بودند^۹، این زمان به شکلی دیگر و با همکاری و همدستی برخی از رؤسا، رؤسا، متصدیان و مباشران نظامی غارت می‌شدند^{۱۰}. البته گروه‌هایی نیز در کار

۵. آرشیو کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، عریضه علی اصغر رستم پور کرمانشاهانی به مجلس شورای ملی، ش ۱۳۲۰/۷/۱۴، ۰۵۹

۱. همان: عریضه چند تن از خرده مالکین کردند به مجلس شورای ملی، ش ۱۳۲۰/۸/۱۶، ۳۳۴۸۵.
۲. همان: عریضه امین الله ناصری به مجلس شورای ملی، ش ۱۳۲۱/۷/۵، ۳۳۵۸۹.
۳. همان: عریضه چند تن از اهالی کرمانشاه به مجلس شورای ملی، ش ۱۳۲۳/۱۲/۱۷، ۲۴۸۶۰.
۴. همان: عریضه حیدر ناصری به مجلس شورای ملی، ش ۱۳۲۴/۶/۲۶، ۳۳۷۸۰.
۵. همان: عریضه آغاخانم جمشیدی به مجلس شورای ملی، ش ۱۳۲۱/۴/۱۵، ۳۳۵۵۴.
۶. همان: عریضه چند تن از اهالی کرمانشاه به مجلس شورای ملی، ش ۱۳۲۰/۱۰/۲۹، ۳۳۵۶۹.
۷. همان: عریضه حسین تبریزی به مجلس شورای ملی، ش ۱۳۲۲/۹/۷، ۳۳۶۷۹.
۸. همان: عریضه عده‌ای از عشایر کرمانشاه به مجلس شورای ملی، ش ۱۳۲۰/۱۲/۲، ۳۳۵۷۲ و ۳۳۵۷۱.
۹. همان: عریضه ایل کلهر به مجلس شورای ملی، ش ۱۳۲۰/۱۲/۱۲، ۳۳۶۰۱.

سرقت احشام و غارت اموال عشایر همسایه خویش بودند.^۱ خلاصه، اوباش^۲ و افراد سرشناس محلی^۳ و شاهزاده کمابیش یکسان در حال شرارت بودند.^۴

بحران کمبود مواد غذایی

قوای دولت انگلستان و شوروی متعهد شده بودند که از حیث خوار و بار و لوازم زندگی و سایر حوائج، تحمیلی بر مردم مناطق اشغالی صورت نگیرد، به طریقی که مضیقه‌ای نیز پیش نیاید (خان ملک، ۱۳۲۴: ۷۳)، اما بر عکس، گرسنگی و کمبود آذوقه گریبان مردم ایران را گرفت و قحطی و گرسنگی در شهرهایی چون کرمانشاه که به طور مستقیم در معرض حضور متفقین قرار داشت، چشمگیرتر بود (مرکز پژوهش و نشر فرهنگ سیاسی دوره پهلوی، ۱۳۵۶: ۲۰۲). در نتیجه گرانی خوار و بار به سبب قطع روابط بازرگانی ایران با دولت‌های خارجی، (خان ملک، ۱۳۲۴: ۹۷) کار مردم به جایی رسید که اهالی نمی‌توانستند "سه کیلو" نان به ارزش "سه ریال" بخرند.^۵ این وضعیت، شماری از مالکان طمّاع طمّاع را آن چنان به وجد آورده بود که بذره‌های سال آینده خود را می‌فروختند^۶ و به ادعای استانداران «افزایش بهای خرید بر حسب تصمیم هیئت دولت و جهت رعایت حال کشاورزان طبیعی است برای جلوگیری از زیان دولت بهای نان هم به

۱. همان: عریضه یکی از اهالی قصر شیرین به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۵۶۵، ۱۳۲۲/۱/۷.

۲. همان: عریضه یک نفر از اهالی قراءبان زرده به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۵۶۲، ۱۳۲۱/۶/۴.

۳. همان: عریضه یکی از اهالی سنقر به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۶۳۶، ۱۳۲۳/۱/۱۵.

۴. همان: عریضه اهالی گوران به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۶۴۲، ۱۳۲۲/۱۱/۳۰.

۵. همان: عریضه اهالی کرمانشاه به مجلس شورای ملی، ش ۰۰۴۵، ۱۳۲۰/۷/۲۳.

۶. همان: عریضه توکلی به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۴۹۳، ۱۳۲۰/۸/۱۷.

همان تناسب باید افزوده شود و این نرخ در غالب شهرستان‌های هم ردیف کرمانشاهان جاری است^۱. اسکراین در اثر خود با عنوان جنگ‌های جهانی در ایران می‌نویسد که: میلسپو مدیر کل مالیه وقت ایران بر این نظر بود که جنگ تا حد زیادی در امر گرانی دخالت داشته، اما تنها علت نیست (اسکراین، ۱۳۶۳: ۳۷۲) و به نظر خود اسکراین: «یقیناً علت بی‌واسطه و کوتاه مدت این تورم فاجعه‌آمیز، جنگ بود. اما علت دقیق‌تر و بلند مدت آن انحطاط اخلاقی طبقات فرمانروا و فرمانبر ایران بود» (همان، ۳۷۳).

اداراتی در کارپردازی استان اگر هم قصد داشتند نان قصابات را تأمین کنند، ناچار بودند بدون آینده‌نگری، اضافه‌گندم کشاورزان را تحویل بگیرند. با این کار، در صورت خرابی محصول به سبب آفت سن‌زدگی و خشکسالی، کشاورزان را برای تأمین نان و بذر سالیانه با مشکل مواجه می‌کردند^۲ و اگر اعتراض و شکایتی هم می‌شد، در مواردی به دستور اداره خوار و بار، شهربانی آنها را به زندان می‌انداخت^۳. بر اثر کیفیت نازل آرد، نان در کرمانشاه سیاه و غیرقابل خوردن بود. با این حال، اگر چه ائتلافی از نانوایان برای خرید آرد سفید تشکیل شد، اما در نهایت، اداره غله پیشنهادی جز مخلوط کردن آرد جو با آرد گندم نداشت^۴. البته کارمندان غله نیز اختیار چندانی نداشتند، زیرا افسران

۱. همان: عریضه اداره کل غله به توکلی، ش ۳۳۴۹۴، ۱۳۲۰/۹/۲۲.

۲. همان: عریضه کشاورزان کردند به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۶۶۲، ۱۳۲۱/۶/۲۵.

۳. همان: عریضه اهالی قصبه هرسین به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۶۰۸ تا ۳۳۶۱۰، ۱۳۲۲/۲/۲۴.

۴. همان: عریضه جمعی از نانوایان کرمانشاهی به مجلس شورای ملی، ش ۲۴۸۴۴، ۱۳۲۳/۱۲/۱۳.

انگلیسی توانسته بودند بر ادارات نظارت و نفوذ پیدا کنند و مجال بروز هیچ نوع مخالفتی ندهند.^۱

اقلامی مانند قند و شکر، پارچه و محصولات کشاورزی از قبیل نخود، لوبیا و باقلا به سبب گرانی^۲ یا عدم دسترسی به وسایل مناسب حمل و نقل^۳ و احتکار دولتی (روزنامه کرمانشاه، ۱۳۲۰، ش.، ۱۵۴۲: ۲)، به سختی به دست می‌آمدند. پی‌آمد این مشقتها اعتراضاتی بود که یک متهم، جز خود معترضی نداشت.^۴ حتی صنف وابسته به قند و شکر و چای، یعنی قهوه چیان نیز به این سبب که سهمیه آنها را پیشکار دارایی قطع کرده بود، مشتری بازار آزاد شده بودند.^۵

مالیات

سریع‌ترین و آسان‌ترین راه حل به منظور جبران کسری بودجه، گرفتن مالیات از مردم است و برای اجرای این سیاست، دولت به یاد دریافت مالیات‌های غیرمعمول مانند مالیات آسیاب‌ها افتاده بود^۶ و اداره شهرداری، حتی بر افرادی که که مشمول خدمات این اداره نمی‌شدند، نیز مالیات بست^۷؛ اما بخشی از مالیاتی

۱. همان: عریضه چند نفر از اهالی کرمانشاه به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۷۳۶، ۱۳۲۳/۱۰/۲
 ۲. همان: عریضه رعایایسنقر و کلیایی به ریاست مجلس شورای ملی، ش ۳۳۵۴۶، ۱۳۲۱/۳/۳
 ۳. همان: عریضه وزارت دارایی به ریاست مجلس شورای ملی، ش ۳۳۵۴۷، ۱۳۲۱/۳/۱۳
 ۴. همان: عریضه بیست خانوار ایل ذولهسنقر به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۷۴۷، ۱۳۲۳/۶/۵
 ۵. همان: عریضه وزارت دارایی به ریاست مجلس شورای ملی، ش ۳۳۶۲۰، ۱۳۲۱/۵/۳
 ۶. همان: عریضه چند تن از اهالی کرد به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۶۵۱، ۱۳۲۳/۳/۲۸
 ۷. همان: عریضه چند تن از اهالی قصر شیرین به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۷۷۱، ۱۳۲۴/۲/۲۲

که به این ترتیب اخذ می‌شد، سر از جیب مأموران مالیاتی در می‌آورد^۱. اداره شهرداری که سهم چشمگیری از بودجه دولت را به خود اختصاص می‌داد و از مردم نیز عوارض سنگین می‌گرفت، در خصوص سنگفرش و تعمیر خرابی خیابان‌ها^۲ و روشنایی و نظافت معابر عمومی، بسیار ضعیف عمل می‌کرد^۳.

نارضایتی و واکنش مردم به حضور اشغالگران

در این شرایط بحرانی، شاید انگلیسی‌ها از بیم گسترش اعتراضات مردمی، دست به کار شدند. "کمیته خیریه ایران و انگلیس" در تهران، راهی بود تا از طریق آن بتوانند وسایلی برای خانواده‌های نیازمند از جمله بینوایان کرمانشاه بفرستند (روزنامه کوبک غرب، ۱۳۲۳ ش.، ۱۸: ۲) و مستشاران سیاسی آنها به جرایمی چون قتل و آشوب رسیدگی می‌کردند (همان، ۱۳۲۳ ش.، ۳۹: ۱). آنها محدودیت‌هایی نیز برای حرکت کامیون‌های اداره یو.ک.سی.سی که تولید گرد و غبار می‌کرد، قائل شدند (روزنامه کرمانشاه، ۱۳۲۳ ش.، ۱۹۱۲: ۴)، اما به طور کلی، رفتار انگلیسی‌ها، مردم را سر در گم کرده بود و گاهی به سبب بی‌توجهی دولت به سمت کارگزاران خارجی کشیده می‌شدند و در عین حال، در مقابل برخی رفتارها، واکنش‌هایی نشان می‌دادند؛ همچون کشته شدن چند کارگر^۴، قتل یک

۱. همان: عریضه فتح الله نائینی به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۶۴۰، ۱۳۲۳/۲/۴.

۲. همان: عریضه اهالی سنقر و کلیایی به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۵۴۱، ۱۳۲۰/۹/۱۵.

۳. همان: عریضه اهالی هرسین به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۵۵۷، ۱۳۲۰/۱۰/۱۴.

۴. آرشیو مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، یادداشت وزارت امور خارجه ایران به سفارت پادشاه انگلستان (۴-۴۸-۳۹-۱۳۲۱ ش.).

کودک به دست سربازان انگلیسی^۱، سرقت دستگاه‌های فرستنده و گیرنده از محل بی‌سیم کرمانشاه که در اختیار متفقین بود^۲ و سرقت اسلحه از آنها^۳.
اعتصاب کارگران پالایشگاه نفت کرمانشاه به سبب دستمزد پایین^۴ و مخالفت ایلات عشایر از جمله ایل ولدبیگی برای تأمین امنیت (سلطانی، ۱۳۷۲: ۲۵) شکل دیگری از واکنش مردم بود و همگی به بهانه‌هایی چون جاسوسی^۵ و به اتهام تحریک کارگران به اعتصاب علیه انگلیس^۶ سرکوب یا تبعید شدند. حال آنکه، متفقین در پاسخ یادداشت وزیر امور خارجه ایران (فروغی) به هنگام تفاهم، اذعان کرده بودند: «هر گونه اقدامات لازمه به عمل خواهد آمد که از حدوث حوادث ناگوار فیما بین قوای متصرفی و ساکنین محل جلوگیری شود» (خان ملک، ۱۳۲۴: ۸۱).

گزینه مردم همیشه اعتراض و مقاومت نبود و گاهی به انگیزه‌های مختلف ناچار می‌شدند محل زندگی خود را ترک کنند. در مواقعی، هجوم نظامیان به روستاها، ایلات و طوایف برای تعقیب افراد مظنون، به ضرب و شتم و حتی قتل اهالی منجر می‌شد.^۷ این ناامنی‌ها، طبیعتاً برای اقشار مختلف مردم مانند کشاورزان، کارگران فصلی (روزنامه

۱. همان: یادداشت وزارت امور خارجه ایران به سفارت پادشاه انگلستان (۱-۱۱۵-۳۹-۱۳۲۲ ش).

۲. همان: مکاتبه وزارت پست و تلگراف و تلفن ایران به سفارت پادشاه انگلستان (۲-۳۱-۴۱-۱۳۲۰ ش).

۳. همان: مکاتبه وزارت کشور به وزارت امور خارجه (۱-۵۰-۲۷-۱۳۲۱ ش).

۴. آرشیو اسناد کتابخانه و مرکز مجلس شورای اسلامی، عریضه کارگران پالایشگاه نفت کرمانشاه به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۷۷۵، ۱۳۲۴/۳/۱۵.

۵. همان: عریضه مولود افشار کرمانشاهی به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۷۵۳، ۱۳۲۳/۴/۲۰.

۶. آرشیو مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، یادداشت معاون کل وزارت امور خارجه به ریاست دفتر مخصوص شاهنشاهی (۱-۸-۱۲-۱۳۲۱ ش).

۷. آرشیو کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، عریضه امین الله ناصری به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۶۵۳، ۱۳۲۳/۳/۲۲.

کوکب غرب، ۱۳۲۳ ش.، ۴۰: ۲) و حتی عده‌ای که اندک سرمایه‌ای در اختیار داشتند، چاره‌ای جز مهاجرت بر جای نمی‌گذاشت (روزنامه کرمانشاه، ۱۳۲۰ ش.، ۱۵۶۱: ۱). مهاجرت برای همه امکان‌پذیر نبود و عده‌ای از گرسنگی جان می‌دادند^۱.

کرمانشاه پس از جنگ؛

با پایان یافتن جنگ، نیروهای انگلیس و آمریکا در ۲۶ بهمن ۱۳۲۴ ش./ ۱۵ فوریه ۱۹۴۶ م. خاک ایران را تخلیه کردند، اما شوروی به تخلیه مشهد، شاهرود و سمنان اکتفاء کرد و نیروهای خود را به ترتیب به سوی تهران، مرز عراق و سرحد ترکیه روانه ساخت (مهدوی، ۱۳۷۵: ۴۲۷). سرانجام شوروی نیز در تاریخ ۱۹ اردیبهشت ۱۳۲۵ ش./ ۹ می ۱۹۴۶ م. نیروهای خود را خارج کرد و حمایت از حزب دموکرات آذربایجان و کردستان را دستور کار قرار داد (همان، ۴۳۰). با اینکه قوای متفق، نیروهای‌شان را از خاک کرمانشاه بیرون بردند، اما روزنامه‌های محلی فعالیت‌ها و مداخلات سیاسی آنها را اینچنین بازتاب می‌دادند: انگلیس با تقویت و تحکیم احزابی چون: حزب اراده ملی، حزب عدالت و حزب دموکرات ایراندر کرمانشاه نقش تعیین‌کننده‌ای در فضای سیاسی منطقه داشت (روزنامه بیستون، ۱۳۲۵ ش.، ۱۵۱ و ۱۴۲: ۱) و با همکاری دولت مرکزی، به راحتی احساسات و عقاید سیاسی افراد و احزاب مخالف را کنترل می‌کرد (همان، ۱۳۲۵ ش.، ۸: ۲).

۱. همان: عریضه امین الله ناصری به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۶۵۳، ۱۳۲۳/۳/۲۲

نتیجه فوری حضور متفقین در ایران، کناره‌گیری و تبعید رضا شاه بود (آبراهامیان، ۱۳۹۱، ۲۵۳). در پی فضای نسبتاً باز سیاسی پس از آن، حزب توده بلافاصله با ایجاد کانون‌های مخفی در شهرهای اصفهان، اراک، قم، همدان، اهواز و کرمانشاه از فرصت به وجود آمده استفاده کرد (همان، ۲۶۲) و روزنامه‌ای به نام بیستون در کرمانشاه به راه انداخت (همان، ۲۷۰). با ادامه فعالیت‌های حزب توده، اتحادیه‌های کارگری جان تازه‌ای گرفتند. شرکت نفت ایران و انگلیس با تهدید کارگران مظنون به عضویت در اتحادیه کارگری (روزنامه بیستون، ۱۳۲۵ش، ۱۴۰: ۱) با بر هم زدن مراسم بزرگداشت روز کارگر که با شهادت شماری از کارگران به پایان رسید (همان، ۱۳۲۵ش، ۲۸: ۱)، مخالفت و ضدیت خود را نشان داد، اما از سوی دیگر، شماری از آزادی‌خواهان در اعتراض به آزادی قاتلان روز بزرگداشت کارگر، در برابر شهرداری و دستگاه قضایی با سکوت و گرسنگی دست به اعتصاب زدند (همان، ۱۳۲۵ش، ۲۲: ۴).

انتخابات، جدی‌ترین عرصه فعالیت احزاب سیاسی بود، اما به سبب نفوذ عاملان انگلیسی، مجلس دوره پانزدهم، با وجود فضای نسبتاً باز سیاسی، از طریق انتخابات آزاد تشکیل نشد. این وضعیت در شهرستان‌ها و روستاها نیز جریان داشت (همان، ۱۳۲۵ش، ۲۳۲: ۱)، حتی عشایر هم با تهدید و تحریک در کار انتخابات اخلاص می‌کردند (مجله خواندنی‌ها، صفحه مسلسل ۳۴۱- شماره ۱۵- شماره مسلسل ۲۱۸).

در دوره جنگ، به سبب قطع روابط تجاری با کشورهای دنیا و حضور قشون خارجی در ایران و خرید اجناس داخلی، قیمت این اجناس سخت افزایش

یافت و حتی پس از پایان جنگ نیز احتکار و گرانفروشی ادامه داشت (روزنامه بیستون، ۱۳۲۵ ش، ۵۱: ۱). برخی اقلام مانند گندم به سبب قیمت بالای آن در عراق برای سود بیشتر به فروش می‌رسید (همان، ۱۳۲۶ ش، ۱۹۳: ۴)، این امر بازار قاچاق را رونق بخشید و متصدیان استان^۱ و اتباع عراقی^۲ که گاهی قاچاق کالاهای قیمتی چون نقره را هم در دستور کار قرار می‌دادند، دست اندرکار قاچاق کالا و خوار و بار بودند^۳.

اداره‌هایی مانند اداره فرهنگ، شهرداری و به طور کلی اداره‌های دولتی از لحاظ مدیریتی، وضعیتی اسفناک‌تر از پیش داشتند (روزنامه کرمانشاه، ۱۳۲۶ ش، ۲۳۳۱: ۱). برخی از رؤسای استان، بودجه دولتی را صرف ضیافت‌ها و خوش‌گذرانی‌ها با افسران خارجی در قمارخانه‌ها می‌کردند (روزنامه بیستون، ۱۳۲۵ ش، ۱۹۳: ۱) وضع بهداشت عمومی نیز با اتمام جنگ، بهبود نیافت. اگر در طول جنگ به سبب احتکار (روزنامه کرمانشاه، ۱۳۲۰ ش، ۱۵۹۷: ۲)، فقدان بهداری مناسب^۴ و کمبود پزشک ماهر، بیماری‌هایی مثل آبله، تیفوئید و تیفوس شیوع یافت^۵، پس از جنگ هم احتکار دارو و وسایل پزشکی رایج بود (روزنامه آریا، ۱۳۲۶ ش، ۸: ۲). نانوایان از آب آلوده فاضلاب برای تهیه خمیر استفاده

۱. آرشیو مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، یادداشت وزارت امور خارجه به اداره اول سیاسی (۵-)

۱۴/۳-۲-۱۳۲۵ ش.)

۲. همان: مکاتبه وزارت دادگستری به وزارت امور خارجه (۲-۱۴/۳-۲-۱۳۲۵ ش.)

۳. همان: مکاتبه وزارت دادگستری به سفارت شاهنشاهی ایران بغداد (۱۳-۱۴/۳-۲-۱۳۲۵ ش.)

۴. آرشیو کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، عریضه اهالی روانسر به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۶۶۳،

۱۳۲۳/۲/۱۹

۵. همان: عریضه یک نفر از اهالی شاه آباد غرب به مجلس شورای ملی، ش ۳۳۶۷۰، ۱۳۲۲/۱۱/۲۴

می‌کردند (روزنامه کرمانشاه، ۱۳۲۶ش، ۲۳۳۱: ۱) و در برخی روستاها اهالی ناچار می‌شدند گوشت دام‌های بیمار را بفروشند (همان، ۱۳۲۶ش، ۲۳۷۵: ۲) بر اثر گرانی پارچه، مغازه‌هایی در کرمانشاه به راه افتاد که در آنها لباس دست دوم می‌فروختند و همین اقدام، موجبی برای سرایت امراض گوناگون بود (همان، ۱۳۲۶ش، ۲۳۵۹: ۱).

بیماری‌هایی از قبیل سفلیس، سوزاک و شانکر به سبب فحشاء در میان جوانان دیده می‌شد (روزنامه بیستون، ۱۳۲۶ش، ۱۰۱: ۱). مهم‌ترین سبب فحشاء که سلامت روانی و جسمی جامعه را به خطر می‌انداخت، فقر و بیکاری بود و در پی آن، ناهنجاری‌های اجتماعی مانند دزدی، شرارت (همان، ۱۳۲۵ش، ۵۸: ۱) و خودکشی (همان، ۱۳۲۶ش، ۸۶: ۲) را در پی می‌آورد.

نتیجه

اشغال نظامی ایران از سوی متفقین در فاصله سال‌های ۱۳۲۴-۱۳۲۰ ش. عواقب گسترده‌ای داشت که کرمانشاه را به عنوان منطقه‌ای مرزی گرفتار کرد. متفقین دلایل خوبی برای انتخاب کرمانشاه داشتند: نزدیکی نسبی به پایتخت، دستیابی به خطوط راه‌آهن و نزدیکی به پایگاه‌های نظامی خارج از مرزهای ایران یعنی عراق. کرمانشاه بحران‌های جدی اقتصادی، سیاسی و اجتماعی متعددی را از سر گذراند که عناصر دولتی نیز با شیوه‌هایی در ایجاد آن شریک و ذی‌نفع بودند. هر چند انگلیسی‌ها در ادارات مهم دولتی نفوذ داشتند، اما نمی‌توان بر عملکرد ضعیف و سوءمدیریت کارگزاران محلی و حکومت مرکزی چشم پوشید

که مشکلاتی را برای مردم رقم زد؛ از جمله کمبود آذوقه که به سبب حضور سربازان متفقین، قاچاق و احتکار آن ارزشی برتر از طلا یافته بود و جان انسان‌های بسیاری را در اثر کمبود و گرانی در معرض خطر قرار داد. کوتاهی و همچنین بی‌توجهی مسئولان به شکایات و نگرانی‌های مردم، در کنار فعالیت‌های حزب توده و روزنامه وابسته به آن به نام بیستون، واکنش‌هایی را برمی‌انگیخت:

۱. سرقت از انبارهای مهمات متفقین،

۲. درگیری عشایرمخالف با نیروهای بیگانه و کارگزاران دولتی،

۳. اعتصاب کارگران پالایشگاه نفت کرمانشاه.

البته همه این موارد، با قتل، تبعید، اتهام دزدی و جاسوسی سرکوب می‌شد، اما بحران اقتصادی، فضای اجتماعی خاصی پدید آورد که به سبب فقر، قحطی، بیکاری، فحشاء اعتیاد، خودکشی، مهاجرت اجباری و سطح پایین بهداشت عمومی، قربانیان بی‌شماری از لایه‌های ضعیف جامعه را به کام خود کشید که با وجود پایان جنگ و خروج متفقین، زندگی مردم همچنان تا سال‌ها تحت تأثیر آن قرار داشت.

منابع و مآخذ

اسناد:

آرشیو کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، سال‌های ۱۳۲۴ و ۱۳۲۳ و ۱۳۲۲ و ۱۳۲۱ و ۱۳۲۰ ش.
آرشیو اداره اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، سال‌های ۱۳۲۵ و ۱۳۲۲ و ۱۳۲۱ و ۱۳۲۰ ش.

کتاب‌ها:

آبراهامیان، یرواند، ۱۳۹۱، *ایران بین دو انقلاب از مشروطه تا انقلاب اسلامی*، چاپ شانزدهم، ترجمه: کاظم فیروزمند و حسن شمس‌آوری و محسن مدیرشانه چی، تهران: مرکز.
اسکراین، سر کلارمونت، ۱۳۶۳، *جنگ‌های جهانی در ایران*، ترجمه: حسین نجف‌آبادی فراهانی، نوین.
افشار، ایرج، ۱۳۸۱، *کرمانشاهان و تمدن دیرینه آن*، جلد ۲، چاپ دوم، نگارستان کتاب.
الهی، همایون، ۱۳۶۱، *اهمیت استراتژیکی ایران در جنگ جهانی دوم*، تهران: نشر دانشگاهی.
پالمر، رابرت، ۱۳۸۶، *تاریخ جهانی نو*، جلد ۲، چاپ ششم، ترجمه: ابوالقاسم طاهری، تهران: امیرکبیر.
تبرائیان، صفاءالدین، ۱۳۷۱، *ایران در اشغال متفقین*، تهران: موسسه خدمات فرهنگی رسا.
خان ملک یزدی، محمد، ۱۳۲۴، *ارزش مساعی ایران در جنگ (۱۹۳۹-۱۹۴۵)*، تهران: وزارت کشاورزی.
ذوقی، ایرج، ۱۳۶۷، *ایران و قدرتهای بزرگ در جنگ جهانی دوم*، تهران: پازنگ.
سلطانی، محمدعلی، ۱۳۷۲، *جغرافیای تاریخی و تاریخ مفصل کرمانشاهان (ایلات و طوایف)*، جلد ۲ و ۳ مؤلف (ناشر).
_____، ۱۳۷۳، *جغرافیای تاریخی و تاریخ مفصل کرمانشاهان (ایلات و طوایف)*، جلد ۴، تهران: سهلا.
عظیمی، فخرالدین، ۱۳۷۲، *بحران دموکراسی در ایران ۱۳۲۰-۱۳۳۲*، ترجمه: عبدالرضا هوشنگ مهدوی و بیژن نوذری، تهران: البرز.
هوشنگ مهدوی، عبدالرضا، ۱۳۷۵، *تاریخ روابط خارجی ایران از ابتدای دوران صفویه تا پایان جنگ جهانی دوم*، چاپ هیجدهم، تهران: امیرکبیر.
_____، ۱۳۵۶، *در باره سوم شهرپور و نقش ایران در جنگ جهانی دوم*، گردآوری: مرکز پژوهش و نشر فرهنگ سیاسی دوران پهلوی [بی‌جا].

روزنامه‌ها و مجلات:

آریا

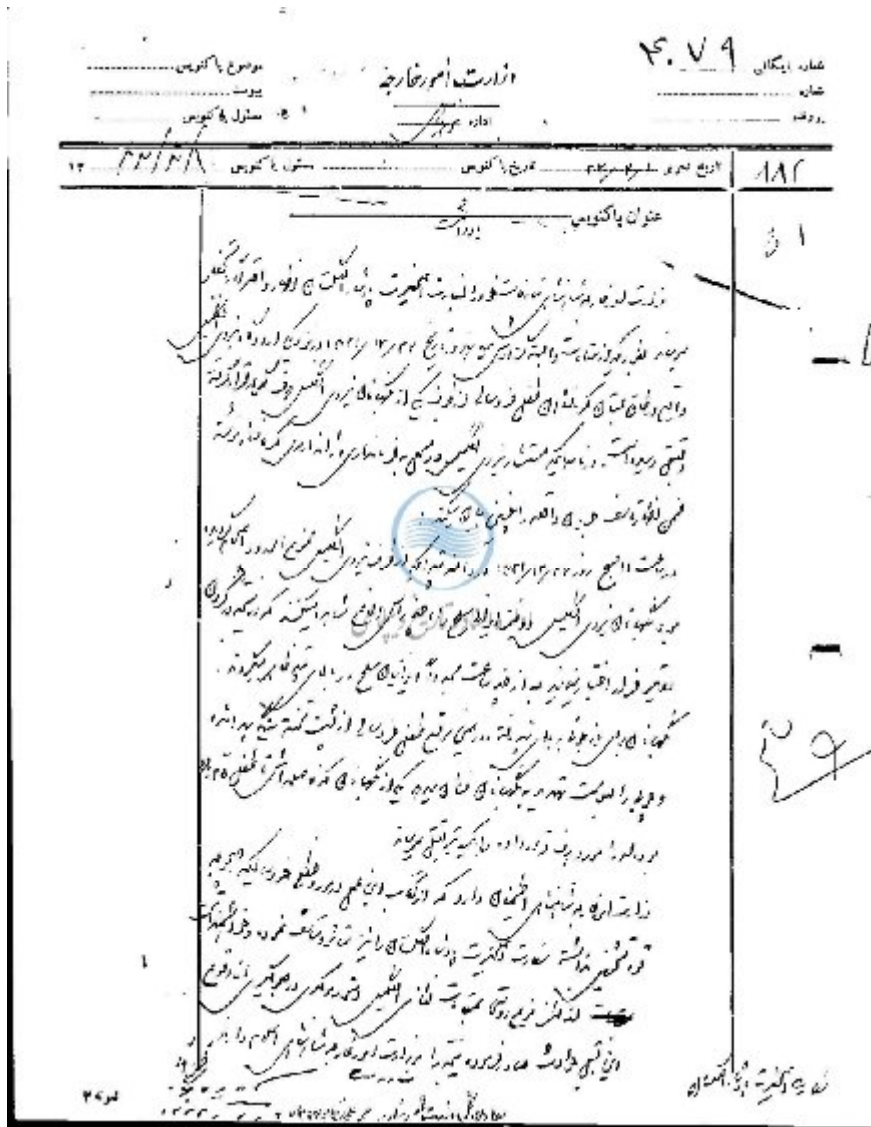
بیستون

رهبر

کرمانشاه

کوکب غرب

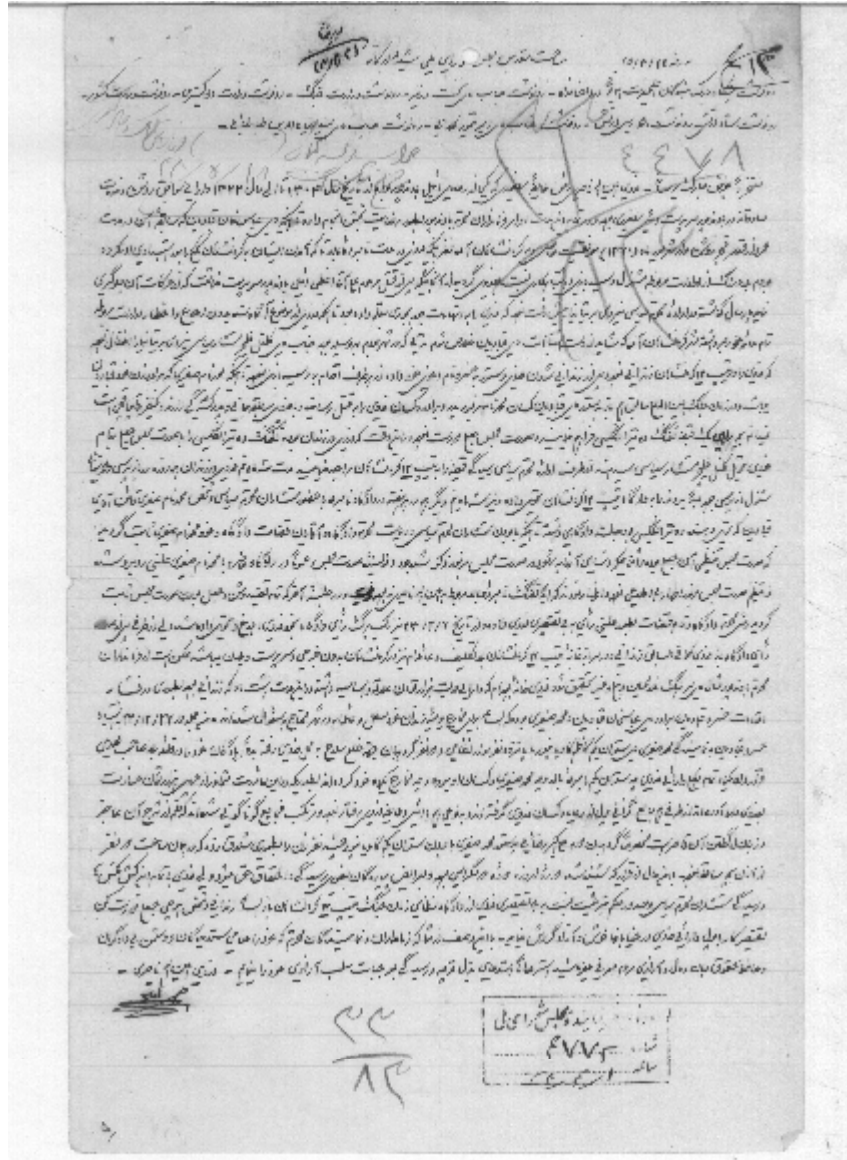
مجله خواندنی‌ها

اظهار تأسف مستشار انگلیس در خصوص کشته شدن طفل خردسالی از طرف یکی از

نگهبانان نیروی انگلیسی

آرشیو مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه (۱-۱۱۵-۳۹-۱۳۲۲ش).

شکایت امین الله ناصری رئیس طایفه منصورى از عباس خان قبادیان به سبب دسیسه نسبت به خود

آرشیو کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی - ش. ۳۳۶۵۳-۱۳۲۳/۳/۲۲

